

*Наталя Трохим,
перекладач, асист. каф. української преси
ф-ту журналістики ЛНУ ім. І. Франка*

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДИТИНИ В РОБОТІ НАД СЛОВОМ: ЧЕРЕЗ РІДНЕ — ДО ЧУЖОГО, ЧЕРЕЗ ЧУЖЕ — ДО РІДНОГО

У статті автор підсумовує досвід багаторічної праці з дітьми над художніми перекладами; розглядає переклад як засіб актуалізації і активізації творчого потенціалу дитини, як цікавий і продуктивний метод викладання мов, як спосіб розкриття сутності літературної творчості і пробудження інтересу до читання.

Ключові слова: художній переклад, дитяча творчість, внутрішня свобода, поезія.

This article summarizes author's work experience with children in the field of literary translation; considers translation as a means to detect and activate the creative potential of children, as interesting and productive method of teaching languages, as a way of literary creation and awakening of interest in reading.

Keywords: literary translation, children's creativity, inner freedom, poetry.

Гідність нації, пригнобленої політично, ніби їй не може бути помітно ушкоджена нехтуванням чи замовчуванням її культурної спадщини і поточних культурних здобутків. Але Україна, з її новітніми «особливостями демократії», на відміну від інших народів, щасливих існуванням законодавчої традиції, виборчих інститутів, громадянських прав і свобод, буденної правди і справедливості, може досягнути себе саму найперше через Слово, через літературу. І гальмування літературного процесу шляхом вилучення або недолучення навіть не першорядних авторів і творів рівнозначне генетичному злочині проти майбутнього нації. Тому нині настільки важлива повсякденна робота зі словом і над словом.

Ми повинні (саме так: не «маємо», а «повинні», «зобов'язані») пізнавати і творити рідне слово у всіх його проявах і вимірах: як автори, перекладачі, читачі, слухачі, філософи, декламатори... Маємо прислухатися до слова, як музиканти до інструмента; приглядатися, як мікробіологи в мікроскоп чи астрономи в телескоп; вловлювати найтонші його вібрації і його ауру, як екстрасенси. Ми маємо любити його, як душу, і плекати його, як здоров'я своїх дітей. Я так думаю. І я так роблю — на свій спосіб.

Власне, усвідомлення нагальної необхідності працювати з обдарованими дітьми в царині слова плюс гостре відчуття, що це є мій «сродний труд», — спонукали мене:

- заснувати літературно-перекладацьку студію «Голос» (2002-2009);
- організувати Львівський дитячий Фестиваль художнього перекладу (2006-2010);

— започаткувати (спільно з ЦДЛДЮ та книгарнею «Є») Проект багатомовного читання і Перекладацьку школу.

Кожен цей проект народжувався органічно, був природним продовженням всієї моєї попередньої діяльності.

Добре, що на цьому шляху я не одна. Добре, що я завжди і в кожній з цих справ зустрічала підтримку небайдужих людей, однодумців. Серед них, найперше, — дитячий журнал «Соняшник» в особі Лесі Ворониної і Галини Кирпи, з якого все посправжньому почалося; Дмитро Чередниченко, керівник студії «Радосинь» при НСПУ, який гостинно запрошував наш «Голос» до Києва, публікував найкращі вірші і переклади моїх вихованців у численних часописах і антологіях; Василь Підгірський, без якого не відбувся б наш перший Львівський дитячий Фестиваль художнього перекладу; Олександра Коваль, яка допомагає нам із Фестивалем ось уже три роки (в рамках «Форуму видавців — дітям»); Уляна Гнідець, президент Центру досліджень літератури для дітей та юнацтва (ЦДЛДЮ), з якою ми вже майже рік співпрацюємо «на всіх фронтах».

Власне, Проект багатомовного читання і Перекладацька школа в книгарні «Є» діють під егідою ЦДЛДЮ — аж ніяк не паперової організації, яка нині об'єднує (чи, принаймні, старається об'єднати) педагогів, науковців, літературознавців, письменників, перекладачів, художників, теоретиків і практиків, — ідеєю навернення дітей до книги, популяризації дитячого читання, дослідження феномену дитячої літератури у всіх формах і проявах. І в межах цієї грандіозної, неохопної теми — кажучи метафорично, на цьому неозорому полі — кожен «оре свою нивку»: працює у своїй сфері, робить те, що знає, може і вміє найкраще, у такий спосіб долучаючись до спільної справи.

А справа ця особливо важлива, особливо актуальна в наш час, характерна ознака якого — занепад загальної культури і культури читання зокрема: не тільки діти — дорослі вже не вміють прочитати вірша до ладу, навіть коли йдеться про вірш Шевченка. Читачі — частенько мимовільні — не шукають гармонії, не довіряють авторові і тому не знають, де ставити наголос, де робити паузу, як збагнути метафору. Отже, у нас на очах зникає цілий материк людської культури. Як казав Уолт Уйтмен: «Велика поезія можлива лише за наявності великих читачів», а таких читачів треба плекати. Поезія завжди потрібна, бо вона визволяє і рятує, дарує насолоду чуттям і розумові, і показує шлях — у високості духа. «Через одухотворену емоцію у несвідомому дусі народжується поетична інтуїція, яка сама в собі є інтелектуальним осяянням. Вона — привілей душі, який не застосуєш до справ людських. До неї ж потенційно здатна кожна людська істота: багато з тих, кому вона невідома, придушили чи навіть вбили її в собі. Звідси їхня інстинктивна озлобленість проти поета», — так писав Жан Марітен.

Лукавлять ті, хто каже, що поезії нині нема або що поезія нині нікому не цікава. Це не так — я вже багато років переконуюся в цьому на власному досвіді, бо маю щастя працювати з творчими дітьми, які не тільки добровільно, але й охоче приходять на заняття літературних студій (їх у Львові чотири), дуже охоче збираються на літературні вечори, читання і конкурси, не можуть дочекатися нової зустрічі, готуючи до неї нові тексти. Вони приходять, читають і пишуть (перекладають) навіть всупереч волі батьків, які не втомлюються запитувати: «А що ти з того будеш мати?». Ці діти не втомлюються відстоювати своє людське право і обов'язок творити — адже, прислухаймося до Бердяєва: «Людська Особа — духовна... Вічні елементи святості та лицарства в людині повинні доповнюватися новим елементом... — елементом творчості. Образ людини-творця, що реалізує своє покликання у світі і реалізує дані їй від Бога дари в ім'я служіння Богові — це ідеальний образ, цілісний і неподільний... Людина не лише не має права поховати свій талант — вона має обов'язок героїчно боротися за

здійснення свого творчого покликання й свого дару. І це боротьба не за свої егоїстичні інтереси, а за ідеальний образ людини-творця».

Відомо, що Олександр Потебня творцем вважає не тільки автора, а й читача, і літературу розглядає як спільний витвір письменника і читача. Стосунки між письменником і читачем аналогічні стосункам між мовцем і слухачем. В обох випадках жоден з них не може здобути повноцінного буття без другого. «Мистецтво це мова художника, і як за допомогою слова не можна передати іншому свою думку, а можна тільки пробудити в ньому його власну, так не можна її повідомити і в творі мистецтва; тому зміст останнього (коли він закінчений) розвивається уже не в художниках, а в тих, хто сприймає. Слухач може набагато краще від оповідача розуміти, що криється за словом, і читач може краще за самого поета осягнути ідею його твору. Сутність, сила такого твору не в тому, що розумів під ним автор, а в тому, як він діє на читача або глядача, отже, в невичерпному можливому його змісті... Заслуга художника не в тому мінімумі змісту, який мислився йому при створенні, а в певній гнучкості образу, в силі внутрішньої форми збуджувати найрізноманітніший зміст».

Оце все мають знати, розуміти і відчувати наші діти. І хтось має їм це відкрити, навчити їх цього. Нехай не всіх — нехай тільки тих, хто найбільше хоче і кому це найбільше потрібно. І тут ми, нарешті, потрохи підступаємо до літератури і художнього перекладу.

Я завжди мала справу з творчими дітьми. Тому завжди шукала творчих, нетрадиційних, так би мовити, способів розв'язання традиційних батьківських проблем. Наприклад: як навчити дитину іноземних мов? Можна віддати до репетитора. Можна засадити за підручники, змусити зубрити слова і правила, пильнуючи, щоб дитина, бува, не заснула чи крадькома не знайшла собі цікавіше заняття. Можна застосувати метод кнута і пряника. Всі ці варіанти в моєму випадку виявились неідеальними і я вирішила зайти з іншого боку: «заманити» дітей до мов гарними, цікавими, дотепними іншомовними книжками. Це був перший крок, а другий — художній переклад цих симпатичних віршків — діти, які пишуть змалку, «намацали» самі, а я лише скористалася їхньою знахідкою. І вирішила заснувати студію — щоб не відривати їх від товаришів і зробити літературні заняття цікавішими.

Назву вибирала недовго. Можна сказати, «мені був «Голос» — звичайно, від Шевченкового: «Ну що б здавалося слова — слова та голос, більш нічого, а серце б'ється, ожива, як їх почує...» І від цього поштовху асоціативний ряд розгортається далі: голос — слово — пісня. Така триєдина сутність, основа основ. Для дитини саме рідна пісня, мамина колискова — це найперша «дитяча література», яка дарує найважливіші, визначальні враження — на все життя. Не дарма у Франції вже багато років діє спеціальна школа для жінок при надії, де майбутні мами вчать співати своїм ще не народженим діткам саме українські колискові.

Отже, на тій першій літературно-перекладацькій студії при школі №100 ми вчилися також співати на три голоси. В нашому репертуарі були народні і авторські пісні, повстанські, колискові, колядки, щедрівки, веснянки, гаївки. А на другий рік існування студії діти спільно написали власний вертеп, ми разом готували костюми і разом водили (а бувало й возили) свою сучасну і разом традиційну різдвяну виставу по львівських школах і по довколишніх селах. Наші виступи мали великий успіх. Дозволю собі зацитувати два монологи Ангела: перший — і останній.

АНГЕЛ. 1

Настала ніч — іскристо сяє сніг!
Настала ніч — кутею пахне в хаті!
Відбилося на стежці повно ніг —
Ось і Вертеп іде колядувати.

І вкотре батько, молячись, почне
Святу вечерю. Вкотре за зорею
Ми знайдем Бога — разом, сміючись!
І заспіваєм коляду, і з нею.

Землі і небу звістим про Дитину!
Співаючи у сніях, біля тину
Свою Україну й Бога прославляймо!
Христос родився, людоньки! Співаймо!

(Петро Рудик, 7-В, СЗШ № 100)

АНГЕЛ. 2

Заснуло немовля у сповиточку,
Надворі спить тополя у кожусі.
Душа моя — у вишитій сорочці.
Земля моя — заплакана бабуся...

Різдво сьогодні — то чого ж ти плачеш?
Всміхнися, зачаруй косою русою!
Красуням не пасують сиві пасма!
Навіщо ж ти зробилася бабусею?

Для кого діти коляду співають?
Кому сріблясті зорі з неба падають?
Чому тебе внучаточка кохані
сьогодні за Святим столом не згадують?

Христос родився! — може, ще згадають,
І обіймуться, і до тебе вернуть,
І при Святій вечері не поставлять
Тобі пусту тарілку — як померлій...

Вже з небом привіталась перша зірочка,
І свічка на столі горить уперто.
Різдво сьогодні, люди! Помолімося
За Україну — хай іще потерпить...

(Ярина Черняк, 8-А, СЗШ № 100)

Заняття студії відбувалися двічі на тиждень. Збиралося кільканадцять дітей, дівчаток і хлопчиків різного віку — від 6 і до 17 років. І було надзвичайно зворушливо бачити, як найстарший Олег по-чоловічому подавав руку наймолодшому Олежикові — і як той малий тихо саяв від гордості і щастя. Так, звичайно, діти були талановиті, щедро обдаровані. Ті мої перші студійці і досі пишуть, перекладають, словом — творять.

Остаточно утвердив мене в думці про необхідність працювати з дітьми над перекладами М. Зеров, у якого я вчитала: «... для розвитку нашої літератури потрібні три речі: 1. Засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, тобто хороша літературна освіта письменника і вперта систематична робота коло перекладів. 2. Вияснення

нашої української традиції і переоцінка нашого літературного надбання. 3. Мистецька вибагливість, підвищення технічних вимог до початкуючих письменників».

Але, все-таки, чому переклад? — таке питання мені доводилося чути дуже часто. І відповідь у мене завжди була готова. По-перше, художній переклад — прекрасний спосіб вивчення мов, який дає змогу глибоко проникнути в саме ество мови, збагнути її красу і неповторність, зрозуміти, що інша мова це не лише інші слова — це інша картина світу, інше світовідчуття; по-друге, в такий спосіб дитина ніби ненароком, мимоволі порівнює чужу мову з рідною, шукає подібності і відмінності, привчається «зазирати у словник», краще пізнає рідну мову, її багатство, тони і напівтони, аромати й відтінки, — відтак самостійно відкриває для себе важливі філософські істини й ідеї, назавжди розширюючи обрії своєї свідомості; по-третє, для перекладу в дитячій аудиторії необхідно вибирати високі (чи, принаймні, майстерні) зразки, зважаючи на те, що діти завжди хочуть бути найкращими, вони не люблять щось робити погано — вони люблять і стараються все робити добре, щоб отримати увагу, похвалу, щоб стати переможцем, і їм тільки треба в цьому допомогти: давати добрі і дедалі кращі тексти, постійно піднімати планку, щоб дитині було до чого тягнутися.

Не дарма ж скрипалів-віртуозів плакають з 5-6 річних малят. Так і блискучих перекладачів можна (і треба) формувати з раннього віку.

Отже, на заняттях літературно-перекладацької студії ми вчилися читати англійською, польською, чеською мовами — і перекладали з цих мов. Починали з малого: англійських лимериків, польських віршків Яна Бжехви і чеських — Франтішка Грубіна. У мене збереглося багато цікавих зразків, я вибрала з них парні варіанти — для порівняння перекладацьких інтерпретацій одного і того ж оригінального тексту.

There was an old skinflint named Green,
Who was so abnormally lean,
And flat, and compressed,
That his back squeezed his chest,
And sideways he couldn't be seen.

Колись жив старезний скупендра Недам,
високий — ще вищий за універсам,
і плоский: у профіль — немов невидимка,
аж ніжка до ніжки, животик до спинки!
Такого вже більш не побачити вам!

*(Переклала Яринка ЧЕРНЯК,
СШ № 100, 7-Б)*

Розповім вам історію про скупердя,
з тих, про кого навколо всі кажуть:
— Це скнара!
Він і з кременя може шкуру зідрати —
нема мови комусь
просто так щось віддати.
Скупердяй той старий
був страшенно худий,
він був сплющений весь —
і на тому кінець!
А у чому ж тут суть? — запитаєте ви.
Щоб скупими не бути і ділитись завжди!

*(Переклала Маруся ВЕСНА,
СШ № 100, 7-Г)*

<p>***</p> <p>There was an Old Man on a hill, Who seldom, if ever, stood still; He run up and down, In his grandmother's gown, Which adorned that Old Man on a hill.</p>	<p>***</p> <p>На пагорбі жив дідок старенький. Хоч бідний він був і дуже худенький — на місці ніколи не залишався, а завжди в бабусину сукню вбирився і бігав горою, навпроти якої безмежно маленьким здавався. <i>(Переклав Михасик МАЛКУШ, СШ № 100, 5-А)</i></p> <p>***</p> <p>На горі жив старенький дідусь, що ніколи не всидів чомусь: бігав вгору і вниз у рожевому капці і рожевій спідничці своєї прабабці! Дивно так! — чи не дивно комусь? <i>(Переклала Яринка ЧЕРНЯК, СШ № 100, 7-Б)</i></p>
<p>***</p> <p>There was a lady named Miss Smart Whose hair is so scant it won't part; She's cross-eyed and thin And as ugly as sin, But then, she has such a good heart!</p>	<p>***</p> <p>Була собі панна — не зірка, не ясна, Аж страшно дивитися! Власне: В неї зуби діряві, вилазить волосся, І очі косі, й бородавка на носі... Зате в неї серце прекрасне... <i>(Переклала Яринка ЧЕРНЯК, СШ № 100, 7-Б клас)</i></p> <p>***</p> <p>Жила собі тітонька Блумберлі Ках. У неї волосся було у клубках, І очі косі, і лице — просто страх! Така вже негарна, така вже дурненька — Та мала вона дуже добре серденько! <i>(Переклав Петро РУДИК, СШ № 100, 6-В клас)</i></p>

По-моєму, очевидно, що діти інтуїтивно засвоїли цілком дорослий постулат М. Рильського — хоч і на простішому матеріалі: «завдання перекладача — це доконечна потреба знайти творчу домінанту автора. Річ у тому, що віддати всі сторони оригіналу буквально точно — неможливо. Отже, під творчою домінантою ми розуміємо ту рису автора, яка являється основною для нього, найхарактернішою, провідною. Іронія Анатолія Франса, гнівний пафос Шевченка..., сарказм Маяковського, присмеркові півтони Верлена, пісенність Беранже — ось що повинен у першу чергу віддати перекладач. Для цього іноді доводиться пожертвувати другорядними рисами оригіналу».

Тут ми бачили переклади лише з англійської. Хочеться запропонувати ще по два польських і чеських зразки.

<p>if- * *</p> <p>Do mlýka mi leze moucha, Volbm na ni, neposlouchb — Роикей, poslechni mm ршесе, Uторнъ se jako v шесе. <i>(F. Hrubin)</i></p>	<p>МУХА <i>(переклад з чеської)</i></p> <p>До молока мені лізе муха. Я на неї кричу — не послуха. А я їй кажу і прошуся: Не лізь мені до молока. бо втопишся! <i>(Богдан Тряпцін, 5-А)</i></p>
<p>V TRAVĚ</p> <p>V travĚ ledi Janiika. Kdyby byla lehouikb JistĚ by ji traviika Unesla jak ravoиика. Тгбvm vлак to nevadi, Ona uĤ si poradn, A kdyĤ vstane Janiika, Vstane I ta traviika. <i>(F. Flrubin)</i></p>	<p>У ТРАВИ <i>(переклад з чеської)</i></p> <p>Сидить в траві Іваночка. Якби була легесенька — Між трав і квіточок Пливла б, як павучок.</p> <p>Траві дівча не вадить, Вона собі порадить. А як устане Іваночка — Підніметься і травочка! <i>(Віка Коковенко, 7-В)</i></p> <p>* * *</p> <p>От була би меншечка У травиці дівчинка — Піднесла б, як бедрика, Молода травиченька!</p> <p>Як травичка стомиться, Підійметься дівчинка — Випрямиться схилена Молода травиченька!</p>
<p>KANGUR</p> <p>— Jakie pan ma stopy duie, Panie kangurze! — Wiadomo — dlatego kangury W skarpetkach robi№ dziury. <i>(Jan Brzechwa)</i></p>	<p>КЕНГУРУ <i>(з польської)</i></p> <p>— Ноги у Вас немаленькі, пане дорогенький! — Звичайно! Тому кенгуру роблять в шкарпетках діру!</p> <p><i>(Юля Анатольєва, 4-А, СЗШ №99)</i></p>

<p>PANTERA</p> <p>Pantera jest caia w ctki, A przy tym ma bieg taki prkdki, Ze chociaï tego nie lubi, Biegn№c — wiasne ctki gubi. <i>(Jan Brzechwa)</i></p>	<p>ПАНТЕРА <i>(з польської)</i></p> <p>I варіант</p> <p>Уся у латках ця пантера, А як біжить — швидше нема! І завжди свої латки губить. Чому? Не зна вона й сама!</p> <p>II варіант</p> <p>Пантера вся у плямках, Біжить вона — як вітер! Ой, плямки ті не любить, Бо завжди їх губить. <i>(Юля Анатольєва, 4-А, СЗШ№99)</i></p>
---	---

Треба сказати, що оці кілька зразків — це лише початок. Згодом були вірші Стівенсона, проза Кіплінга, Шела Сілверстейна, і навіть сонети (один сонет Крісгіни Росетті зберігся в трьох різних перекладах, і кожен з них цікавий по-своєму). Я не вибирала найкращі зразки — я вибирала лише найхарактерніші приклади дитячих робіт. Ми не розглядали ці тексти як шедеври — ми сприймали їх як робочий, навчальний матеріал. Хоча окремі з них — таки шедеври.

Тут ще треба зважати на те, що я ніколи не правлю дитячий текст, не втручаюся в нього. Я даю дітям свободу творчості, шаную їхню самостійну працю і право на особисту відповідальність за мовлене слово. Моя роль полягає в тому, що я якнайдетальніше пояснюю кожне слово, а часом і кожен звук оригіналу, спонукаю дітей до праці зі словниками, до пошуку синонімів, антонімів, побудови асоціативних рядів. І, безперечно, вказую на помилки — хоча ніколи їх не виправляю. Дитина має сама збагнути, що тут не так, має дуже уважно прислухатися і вдуматися — і тоді їй все вдасться. І власне в такому поважному і вимогливому, справедливому підході до дитячої творчості — і перекладної, і оригінальної — криється секрет успіху цієї праці, бо тут є правда і справжня любов. До речі, це дуже схоже на будь-яку спільну працю з дитиною. Коли дитина звертається з проханням: «Дай я!» — батьки переважно дозволяють їй щось поспробувати, переконуються, що зразу не виходить (хоча й добре знають, що не святі горшки ліплять), втомлюються показувати знову те саме, усувають дитину від роботи (лагідно чи не дуже, і без дитячих сліз тут не обходиться) і переробляють по-своєму те, що дитина щойно було зробила. Без сорому і почуття провини. А дарма. Час, присвячений дітям, рідним чи ні (бо чужих дітей не буває) — це не змарнований час, ні. Діти — це найкращі люди і в них завжди можна чогось доброго навчитися.

Мені ці роки активної роботи з дітьми приносили величезну радість. Улюбленим десертом, родзинкою наших занять була гра в буріме. Ось кілька коротеньких зразків колективних експромтів: з кожного учасника — по рядку.

* * *

Летить сорока над будинком.
Ні! Над Південним ринком!
Вона прикраси любить змалку

І чорну каву «Галку».
Сорока родом із провінції:
У неї кульчик на колінці є.
Вона купує перстні, броші —
Але за них не платить гроші.
Ніхто сороку не спіймає,
Бо спритників таких немає!

НЕБИЛИЦЯ

Два голуби на даху
Співали пісеньку таку:
— Ку-ку-рі-ку!
Щож за голубочки дивні,
Що співають, ніби півні?
Бо це півні, бо це півні,
В них великі білі бивні!
Скоро будуть відбивні —
Дуже весело мені!

***

Грали діти в буріме,
а коза сказала:
— Ме-е-е!,
може, візьмете до гурту
мого братика й мене-е-е?
Діти кажуть: не візьмемо,
Бо забаву зіпсуємо!

А на завершення хочеться процитувати моїх улюблених вихованців зі школи №100, які одного разу так підсумували творчу зустріч з ними: *«Усі присутні дійшли спільної думки: з поетів виходять не тільки замріяні люди, здатні лише творити, а й економісти, лікарі, філософи. А ще Петро Рудик сказав: «Ні, поетів не забагато для України — це України замало для її поетів!»*

Так, мистецтво звільняє людину. Передумова будь-якої творчості — це внутрішня свобода, оберігання сакруму, прагнення ідеалу. Отже, вдумливі творчі люди, які усвідомлюють і власною працею, власною поставою відстоюють свою національно-культурну ідентичність, гідність і волю, дуже потрібні нашій країні: тільки вони можуть подарувати їй майбутнє.

Сподіваюся, далі буде.